

ÀLEX BROCH

L'exercici de la raó. La narrativa de Martí Domínguez

LA DÈCADA IL·LUSTRADA (1997-2007)

Com ha estat assenyalat, la publicació de *La sega* (Proa, 2015) per Martí Domínguez significa un canvi o innovació important dins de la seva obra narrativa. Fins ara havia construït un cicle narratiu de relleu intel·lectual per tot el que significa de recerca i descripció de paràmetres de pensament i actituds personals i humanes del món de la Il·lustració, el segle XVIII i inicis del XIX europeu. Els noms escollits, Buffon, Goethe i Voltaire, no són accidentals i responen a propostes i interrogacions ben concretes que tant ajuden a interpretar una època com les transformacions, actituds i els canvis ideològics interiors de personalitats senyeres que són punts de referència i motor del canvi d'una part del procés històric.

A *Les confidències del comte de Buffon*, premi Andròmina 1997 (Tres i Quatre, 1998), utilitzant la forma de ficció autobiogràfica, l'autor imagina i construeix el pensament interior i la biografia externa de l'eminent naturalista francès Georges-Louis Leclerc (1707-1788), comte de Buffon, autor d'una impressionant *Histoire naturelle* de quaranta-quatre volums. En el primer sentit és una novel·la d'iniciació perquè assistim a la construcció intel·lectual del personatge que, en ser un naturalista i un científic, permet conèixer els valors i interessos sobre els quals fonamenta

Àlex Broch (Barcelona, 1947) és crític literari, assagista, professor universitari i editor. Ha estat director del *Diccionari de la literatura catalana* (2008) i de la *Història de la literatura catalana*. Entre 1988 i 1995 fou director literari d'Edicions 62 amb Josep Maria Castellet. Recentment ha publicat el recull de contes *La mirada de pedra* (2013)

el seu pensament. Estem en el segle XVIII i, per tant, fonamentar el progrés sobre la raó científica de la mà de l'experimentació i l'empirisme és la gran herència del segle. I Buffon, com a naturalista, prepara el terreny, sense ser-ho ell, a l'evolucionisme darwinià del XIX. Quant a la biografia externa Buffon es converteix en un excel·lent testimoni de la seva època i descobrim a través seu, de les seves relacions, coneixements i amistats (i també enemistats), els personatges, alguns dels principals personatges, com Voltaire, Rousseau, Diderot, Montesquieu, que millor l'expliquen, almenys el que fou la Il·lustració i què representà a la França del segle XVIII. Com un mirall, aquests personatges reflecteixen el seu pensament i la seva actitud que, progressivament, van configurant l'ideari de la Il·lustració.

Amb *El secret de Goethe*, premi Prudenci Bertrana 1999 (Edicions 62, 1999), Martí Domínguez s'endinsa en una de les personalitats centrals del canvi de segle, XVIII-XIX, i de la cultura alemanya. Si la forma del llibre anterior era una ficció autobiogràfica ara hem de parlar d'unes memòries o una biografia contrapuntejada on un pintor alemany, J. H. W. Tischbein, l'autor del famós quadre de Goethe amb barret d'ala ampla i rodona, que il·lustra la coberta del llibre, ens narra i presenta la seva relació d'amistat amb un Goethe jove i ens ajuda a descobrir, en l'opinió i descripció de Tischbein, aspectes claus del personatge. L'eix d'aquest coneixement gira entorn del famós viatge de Goethe a Itàlia a la recerca dels valors clàssics de l'art. És un Goethe encara jove immers en un debat interior on els valors de la Il·lustració, el classicisme i el romanticisme —la seva relació amb Carlota von Stein alimenta i subjau en el seu famós llibre sobre Werther, primer referent important de la novel·la romàntica— són vius en un personatge obert, sempre obert, al coneixement i al saber, i que fan de Goethe la personalitat, avui en diríem global, que va arribar a ser. I entre aquests coneixements no poden mancar els científics, els que fan referència al naturalisme i a la botànica que configuren, també, l'interès de l'autor, Martí Domínguez, en tota l'obra del qual sempre es percep una clara defensa del conreu de la cultura i la ciència com a salvació i regeneració de la condició humana. A la darrera part de la novel·la, després d'un gran distanciament per biografies allunyades, retrobem en les memòries de Tischbein un Goethe que ja no és aquell jove dels primers anys, sinó el gran escriptor de la darrera etapa a Weimar. Aquell que honora tota la seva biografia i obra. En tot moment, també, Goethe intervé de manera activa i a través de les relacions o cercles intel·lectuals i artístics en què participa de les idees i els debats estètics que configuren el seu temps històric.

La tercera novel·la que, a hores d'ara, tanca aquesta trilogia sobre la Il·lustració francesa i la cultura alemanya del canvi de segle és *El retorn de Voltaire*, amb la qual va guanyar el premi Josep Pla 2007 (Destino, 2007). En aquesta novel·la biogràfica,

L'autor se centra en una etapa molt concreta de Voltaire —com farà en la següent, centrada en Paul Cézanne— que queda explícita ja en el títol. No són, les dedicades a Voltaire i Cézanne, novel·les de biografies àmplies sinó que focalitzen un moment concret per remarcar un aspecte que mou l'interès de l'autor o determina un eix significatiu d'aquesta biografia. Voltaire (1694-1778) va viure diversos conflictes de relació amb la monarquia i personatges de la cort que l'obligaren a diversos exilis. L'ideològicament més interessant i productiu és el període anglès del qual retorna l'any 1729 amb una visió del parlamentarisme britànic que influirà directament en les seves idees polítiques contra l'absolutisme i a favor d'un liberalisme que eclosionarà a finals de segle amb la Revolució Francesa. Poc abans de morir, amb vuitanta quatre anys, al febrer de 1778 retorna a París, després de trenta anys d'haver-ne marxat i haver-se instal·lat a Prússia, on fou conseller literari del rei (1750-1753), o a Suïssa. El 1758 s'instal·là a Ferney, en la zona fronterera amb Suïssa. És el moment de màxima afirmació i activitat en la defensa de les seves idees crítiques que s'articulen en el seu *Dictionnaire philosophique* (1764), síntesi de tot el seu pensament a favor de la raó i contra l'obscurantisme religiós. *El retorn de Voltaire* és un balanç de vida. El balanç d'un lliurepensador crític amb les idees religioses i el fanatisme que immobilitzen el progrés de les idees. Voltaire, que havia estat present en les dues anteriors novel·les de Domínguez d'una manera més tangencial, reprèn en aquesta la centralitat narrativa. Aquest retrobament de París al final de la vida és com el retorn d'un exili interior. Crític amb el poder i allunyat del poder, no ha pogut viure el reconeixement social que la seva obra mereix. Quan retorna a París el retroba, però mor pocs mesos després. La defensa d'unes idees a contracorrent, que amb tot acabaran per consolidar-se, marquen i determinen, però, la seva vida. *El retorn de Voltaire* ens situa en aquest darrer moment de la seva biografia. Un Voltaire anteriorment perseguit, però coherent amb la força de les seves idees, conscient del reconeixement i l'èxit però sense possibilitat, per raons biogràfiques, de viure'l a temps. Guanya però fa tard.

UNA DECLARACIÓ DE PRINCIPIS

Cinc anys després de la dècada il·lustrada (1997-2007), Martí Domínguez retorna a la pràctica de la novel·la biogràfica centrada, aquest cop, en el pintor Paul Cézanne (1839-1906), amb la publicació d'*El fracassat* (Proa, 2013). Si la Il·lustració i la raó són els fonaments històrics de la modernitat històrica, la nova via que inicia Domínguez, en capbussar-se en la biografia de Cézanne, es pot explicar per l'interès per un nom i una obra fonamental del que serà la modernitat pictòrica del XX. Recordem que Picasso el va considerar «el pare de tots nosaltres». També, com amb

Voltaire, el focus biogràfic il·lumina pocs anys de la vida del pintor al llarg de la dècada dels setanta del segle XIX. És encara un Cézanne primerenc i la novel·la ens descriu l'estret lligam d'amistat i suport entre Camille Pissarro i Cézanne. Aquesta amistat és fonamental i fa que, seguint Pissarro, Cézanne deixi París i s'instal·li a Auvers-sur-Oise, un llogaret a vint quilòmetres de la capital francesa, que donarà natura i color a la seva pintura. Però seguint la manera de les seves novel·les anteriors cap personatge viu aïllat de la seva problemàtica, del seu temps i del seu entorn i context. Les relacions d'amistat o enemistat, els cercles on participen o es mouen, els debats en què participen i prenen part, il·luminen una part significativa del personatge i el seu encaix dins la història. Buffon, entre les diverses escoles científiques del XVIII; Goethe, a cavall de raó i passió (Il·lustració i romanticisme); Voltaire, l'afirmació del lliurepensador contra l'absolutisme i el fanatisme religiosos. Científics, escriptors i pensadors, literatura i ciència, enllaçats en la dinàmica de cada nom i novel·la. Ara amb Cézanne, com abans amb els literats Goethe i Voltaire, el tema i la problemàtica que viu el personatge és el seu posicionament i actitud davant el fet artístic i creador, en aquest cas la pintura. *El fracassat*, antítesi —el títol— de la consideració de Cézanne dins la història de la pintura, mostra els anys en què el pintor, com impressionista que fou, escull la seva llibertat, i, per tant, la seva extrema solitud, per fer l'obra pictòrica que ell creu que ha de fer, que necessita i vol fer. Sabent que va contra els cànons de l'acadèmia i la pintura oficial. Per això fou menyspreat i menystingut. Per tant, en darrer terme, Domínguez ens està presentant el conflicte d'una elecció, la decisió que trenca el teixit de la costura oficialment reconeguda tot sabent el preu que caldrà pagar. Si Voltaire era llibertat i raó, Cézanne és llibertat i creació. Probablement un acte d'afirmació i tota una declaració de principis ètics i estètics. Al capdavant, una definició, també, i per part de l'autor, d'una obra, la seva, en marxa i en procés d'execució.

LA SEGA. LA NOVEL·LA DE LA POR, LA VIOLÈNCIA I LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

La sega (Proa, 2015), la darrera novel·la publicada per Martí Domínguez, representa, també en relació amb les altres, un salt temporal important que ens situa a meitat del segle XX en terres del Maestrat castellonenc. Una novel·la substancialment diferent de les anteriors tot i que amb clars lligams, quant a interessos del personatge central, amb la personalitat de Martí Domínguez. Una novel·la sorpresa per al seu autor, que no tenia ni estava en previsió d'escriptura si no hagués estat que una trobada fortuïta d'un objecte determinat planteja un què i un com que obliga i porta a la necessitat de trobar una resposta. O una possible interpretació. Domínguez ho ha explicat. Naturalista com és i amb voluntat de trepitjar un ter-

reny i una natura de descoberta i recerca, va comprar un mas prop del Penyagolosa. En fer obres va trobar un màuser de la guerra civil i dues baionetes amagades a la pallissa del mas. Aquesta troballa i el com i perquè eren amagades allà és l'inici de tot. Vinculat, també, a grups de treball sobre la memòria històrica de Castelló, el camp semblava adobat perquè, després de la seva investigació sobre el terreny, amb la descoberta de fets, situacions i personatges reals —com el malèfic capità de la guàrdia civil Maximino Mata—, Martí Domínguez hagi construït una important i imprescindible novel·la sobre la repressió franquista que, alhora, també és una gran aportació a la memòria històrica d'aquest país. Una novel·la, *La sega*, que al costat de *Les veus del Pamano* de Jaume Cabré o *Pa negre* d'Emili Teixidor, constitueix una trilogia de referència obligada dels foscos i repressius anys de la postguerra, lluny de les grans ciutats, en l'àmbit rural i a l'interior del país o països.

Sobreviure a la repressió

La dada objectiva i freda que ens dóna la història, que podem llegir quan llegim història, pren aquí la força, virulència i emotivitat que permet la literatura quan utilitza el llenguatge per descriure els fets, les emotivitats i la psicologia dels personatges. En darrer terme, quan subjectivitza la història, quan la humanitza i posa noms i cognoms a cada personatge que viu davant nostre el que l'autor ens descriu i presenta. Dir, com dic, que *La sega* és la novel·la de la por, la violència i la repressió franquista només té un abast informatiu i no pot donar mesura de l'impacte i potencialitat de cada paraula si no llegim el que el text diu, com ho diu, i la novel·la explica.

La sega mostra l'acció repressiva de la guàrdia civil contra els maquis, sempre considerats com a bandolers, que actuaven en terres del Maestrat i, alhora i de manera molt principal, contra tots aquells masovers que podien ajudar els maquis que arribaven als seus masos en busca de menjar o ajuda. Neutralitzar i impedir aquesta ajuda era tallar-los la capacitat de supervivència. Per això, tan enemics de la guàrdia civil eren els maquis com els masovers. Trobar un masover «col·laboracionista» era la seva sentència de mort. Una mort amb revenja per aterrir els altres masovers. Fins i tot la guàrdia civil podia organitzar una contrapartida i vestir-se de maquis per enganyar els masovers. Si rebien el seu ajut, al matí següent eren homes morts. Així, els masovers, entre dos focs, sobreviuen instal·lats en la por i la incertesa. La por a la tortura de la guàrdia civil i a una falsa denúncia o una denúncia intencionada. Situacions que encenen les passions més insospitades o les venjances més primàries. Es viu amb una clara consciència de la fragilitat de la vida, sotmesa a forces i decisions que no es poden controlar: «Res no semblava tindre massa sentit i les nostres vides no valien res» (p. 190). Víctimes d'un joc creuat

en el qual es pot o no prendre partit —hi ha qui ho fa—, però que sempre voreja el límit de la vida i la supervivència. És la violència ideològica i repressiva contra el viure quotidià. També les conseqüències d'aquestes accions que deixen preveure l'enfonsament i destrucció d'un món que s'acaba —els masos abandonats avui al Maestrat és el millor testimoni d'aquest final—, que és el que ens explica Goriet, la veu narradora del relat.

Goriet (Gregori) i la seva família, pare, mare, els germans, com Teresa, o el tio Miquelo, són l'eix sobre el qual giren els principals fets de la narració, bona part dels quals també se centralitzen en el seu mas (anomenat *el Saiüquer*), amb la visita periòdica, continuada i de control de la patrulla de la guàrdia civil comandada pel tenebrós capità Maximino Mata. Presència que queda contrapuntejada per la dels maquis, com Ferroviari, també un sinistre personatge amb una cabdal importància narrativa, Joanet, cap dels maquis, o Francesc Guàrdia, dit *el Matemàtic*,¹ que durant quasi dos mesos és acollit i amagat al mas i que, per la seva noblesa i generositat, dignifica i exemplifica l'acció dels maquis. Tot un entramat de relacions que es lliguen amb vilatans del poble entre els quals, i també amb gran significació, hi ha el mestre, don Arcadi.

Goriet és la veu narradora i testimoni dels fets. Una veu que, segons el temps de la narració, anys 1947-1949, se situa entre els seus 10 i 13 anys. Però, a més, i per la seva edat, no solament Goriet ens descriu el seu món familiar, la vida al mas i totes les circumstàncies que l'envolten sinó també la seva descoberta, interès i iniciació com a futur naturalista. Domínguez no confirma que Goriet sigui un *alter ego* seu, les biografies són ben diferents, però sens dubte, potser en una operació contrària, totes les descobertes i coneixements del naturalista Domínguez per les terres del Maestrat ens arriben a través de la veu del nen Goriet. Així, per una banda, ciència i literatura o, millor, natura i literatura segueixen configurant un eix important de la narrativa de Martí Domínguez i, per l'altra, i en aquest cas molt important, *La sega* ja no és solament un exercici literari sinó també una clara manifestació de recerca lèxica, capacitat expressiva i riquesa lingüística. És la llengua d'un naturalista per descriure un àmbit rural. Dificilment aquesta llengua la podríem trobar en un altre narrador que no tingués el procés de formació i professió de l'autor.

¹ Val a dir que Francesc Guàrdia és un personatge literari que Martí Domínguez reprèn de forma fidel, la seva personalitat i la seva història, del conte «La noia d'Alòs» del meu llibre de narracions *La mirada de pedra* (Proa, 2013). Podem dir, doncs, que, a partir de *La sega*, Martí Domínguez i qui signa compartim personatge literari. I crec que puc dir que n'assegurem la continuïtat

Construcció formal i final obert

Dividida en tres parts que segueixen el cicle agrari —sembla, sega i batuda—, la novel·la s'inicia narrant uns fets (La sembra. I) d'una violència esfereïdora, com és la venjança de Ferroviari bé per amor o per salvar Teresa, per la seva mala consciència de delator de masovers amics o bé per protegir la seva vida atès que ja s'havien acabat les possibles delacions. O, potser, podríem pensar, per tots tres motius i causes? Segueix un llarg *flashback* dels tres anys esmentats, 1947-1949 (de La sembra. II a La batuda. VII), que ens explica el com i el perquè s'arriba a l'acció de Ferroviari en el primer capítol del llibre. Tancat el *flashback* es retorna al present narratiu, per cloure la novel·la (La batuda, capítols VIII i IX) amb les conseqüències que es van produint com a efecte de l'acció de Ferroviari. Unes conseqüències de mort, repressió i empresonament sobre la família i que són la fi del món personal de Goriet i la incertesa de saber si, finalment, ell podrà estudiar i esdevenir el naturalista que volia ser.

Però a aquesta incertesa cal afegir que no és un final tancat sinó del tot obert perquè hi plana el dubte de l'honorabilitat del tio Miquelo, un personatge bo i clau en la vida de la família de Goriet, el suport que havien necessitat i sempre havien trobat i tingut. Un dubte que introdueix el malànima del capità Mata com a darrera mostra de la seva ignomínia i perversitat. En una circumstància de vida on res és el que sembla i la delació pot estar oculta sota l'aparença de l'honorabilitat, poder arribar a dubtar del bé, del que és, ha estat o pot ser positiu en la vida de les persones és destruir, justament, tots els valors que permeten creure en la vida. És com la destrucció final que acaba amb tota consciència de valor. És el desengany de la possibilitat de qualsevol fe en la condició humana. Si la personificació i identificació del bé és la representació del mal real, el bé no és possible. I si no ho és, perquè és una clara instrumentalització del mal, cap valor humà té sentit. És l'herència que el capità Mata deixa o vol deixar a Goriet i la seva família. Amb tot, les paraules de Ferroviari a la pàgina 19, en parlar del tio Miquelo, en descriure el que sap d'ell, els coneixements i desconeixements que té, sembla contradir aquesta possibilitat. També Goriet a la darrera frase del llibre ho creu. Però el mal del dubte ha estat creat sense cap prova fefaent que ho pugui contradir ni demostrar el contrari. Com diu Goriet és «la darrera vilesa del capità Maximino Mata».

Ho hem dit anteriorment. *La sega* és un llibre i una novel·la d'alta qualitat literària, la qual cosa la justifica com a novel·la, i d'una alta exemplaritat i interès per comprendre i conèixer millor els condicionants, comportament i efectes de la repressió franquista a la postguerra en la seva lluita contra els maquis i la població civil.

En aquells anys i en aquelles circumstàncies, matar un maqui o un considerat traïdor era la millor raó, justificació i motiu per pujar en l'escalafó del cos de la guàrdia civil o militar (pp. 160-161). I si la víctima era innocent, tenia poca importància. Només la víctima ho sabia. Per als repressors era un obligat acte de justícia contra qui havia «col·laborat amb la subversió» o, com algú encara podria dir avui, una aplicació del «necesario imperio de la ley». ☺

Col·lecció

BREVIARIS

L'origen de la vida

Aleksandr I. Oparin / John B. S. Haldane

Traducció Natàlia Inness i Juli Peretó

Introducció de Juli Peretó

L'Estat dels jueus

Theodor Herzl

Traducció i introducció de Gustau Muñoz

Sobre la traducció

Paul Ricoeur

Traducció i introducció de Guillem Calaforra

L'assassinat entès com una de les belles arts

Thomas De Quincey

Traducció i introducció d'Albert Mestres

Micromégas. Una història filosòfica

Voltaire

Traducció i introducció de Martí Domínguez

Brevíssima relació de la destrucció de les Índies

Bartolomé de Las Casas

Traducció de Pau Viciano

Estudi preliminar de Meritxell Bru

Pròleg de Miquel Barceló

Contra els galileus

Julia Emperador, dit l'Apòstata

Traducció i introducció de Joan F. Mira

Assaigs

Victor Klemperer

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Lisboa. Llibre de navegació

José Cardoso Pires

Traducció i introducció de Vicent Berenguer

La lluita per la vida

Charles R. Darwin / Alfred R. Wallace

Traducció de Juli Peretó

Introducció de Manuel Costa i Juli Peretó

En una cambra i mitja

Joseph Brodsky

Traducció d'Anna Torcal i Salvador Company

Introducció d'Antoni Munné

Juli despatxat de les portes del cel

Erasmus de Rotterdam

Traducció i introducció d'Antoni Seva

L'esperit alemany en perill

Ernst Robert Curtius

Traducció de Marc Jiménez

Introducció d'Antoni Martí Monterde

Assaigs d'ètica i estètica

David Hume

Traducció i introducció de Sergi Rosell

PUV

PUBLICACIONS
UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA